

ENSIMMÄINEN OSA

LUKU 1

Elokuun puolivälissä vuonna 1714 Lappajärven kappelissa oli vähän väkeä. Istuin Kontiaisen emännän ja Kaisan välissä. Kaisa oli minua muutaman vuoden nuorempi, talon vanhin tytär. Kontiaiset ottivat minut ja Pertun taloon lapsina, kun äiti kuoli kerjuumatkalla Purmojärven tiellä. Korjasin asentoani ja hypistelin valkoisen esiliinani reikäompeleita. Minua jännitti Tuomaksen kohtaaminen.

"Mitäs meiän Liisa", naapuritalon renki virnisti ja tarttui minua röijyn hihasta.

Hän ei ollut kelvannut sotaväkeen, koska hänellä oli lankisääret ja hän oli pieni ja laiha. Ravistin itseäni irti.

"Älä ylpistele", renki sanoi. "Ei talolliset piikalikkaa emännäksi huoli."

Kirkon toiseksi etummaisessa penkissä istui sen mahtitalon emäntä, jossa pikkuveljeni oli renkinä. Emäntä oli luvannut Tuomaksen ison talon tyttäreille kuultuaan, että poika kulki yöjalassa minun aitassani, mutta se ei ollut muuttanut mitään. Tuomas yritti edelleen luokseni joka lauantai-ilta, mutta pidin oven säpissä. Tuomas istui kirkon etuosassa, käännähti ja etsi minua katseellaan ja kun hän huomasi minut, punaiset laikut nousivat hänen poskilleen. Emäntä huomasi katseen ja tuijotti minua suu tiukkana viivana. Emännällä oli hieno pitsimyssy. Puristin käsiäni ristiin ja etsin katseellani pikkuveljeäni. Perttu istui rippipoikien penkissä selkä jäykkänä jännityksestä, kun pappi tömistä ohi mustassa kaavussaan.

Hiekka valui tiimalasista, uuvuttavan pitkä saarna oli vihdoin päättymässä. Mutta pappi käänsi lasin ja hiekka alkoi valua hitaasti uudelleen.

Esivaltamm' kans' maakuntam'

Siunaa aina armollas!

Sodat taudit pois est',

Nälkävuosist' vaaroist' sääst'...

Papin ääni kaikui puukirkossa, kun hän luki virren sanoja puheensa välissä. Onneksi saarnan aikana voi katsella saarnatuolin enkeleitä, puusta veistettyjä ja väritettyjä, vihreitä, sinisiä. Lukkari kulki käytävällä kepin kanssa ja tökkäsi edessäni istuvaa vanhaa naista, jolla oli varmaan mennyt silmät kiinni. Kirkossa helposti nukahti, jos oli lähtenyt aamuyöllä kotoa.

Nämät ne kymmenen käsky ovat,

Kuin Jumalan tahdon meill' tuovat...

Kirkossa käynti oli yhtä piinaa. Tunsin Tuomaksen läsnäolon, vaikkemme katsooneet toisiamme. Emännät ja piit seurasivat minua ja Tuomasta. Osa katsoi suoraan, suurin osa vaivihkaa.

Väki tukki käytävää kirkonmenon päätyttyä.

"Luojan lykky, ettei tullut taas katovuosi", Kontiaisen isäntä sanoi naapurin isännälle.

"Katovuosia on Luoja nähköön piisannut", naapurin isäntä sanoi. "Ilmasto on kylmennyt. Venäläiset pitävät kuulemma vallassaan rantatien kaupunkeja. Tännekin varmaan yrittävät."

"Jumala ja sissit suojelevat meitä", Kontiaisen isäntä sanoi. "Johan se viime keväänä nähtiin."

Perttu kävi kysymässä, jäänkö odottamaan rippiopetuksen ajaksi vai kävelenkö edeltä Purmojärvelle. Tietenkin jäin kirkolle, koska näin Perttua harvoin, ja matkalla ehtisimme jutella. Menin äidin

haudalle. Arvelin, että Tuomas tulee sinne minua tapaamaan, mutta hän ei tullut. Kun palasin tapulin luo, kirkkotallin takaa kuului poikajoukon puhetta. Kävelin tallin viertä katsomaan, onko Perttu siellä.

"On mistä ottaa kiinni, eikä istu tyhjän panttina. Jospa kosin?" yksi uhosi.

"Ei se huoli kuin talollisia", toinen puuttui.

"Ookko pakit saanu kun oot noin katkeraa", kosija sanoi. "Ei sitä talolliset nai. Johan se nähtiin Tuomaksen kanssa. Huvikseen kutitteli."

"Tahotko turpaan!" Perttu huusi.

"Tuollaanen tiitiäinen. En ala lasten kanssa tappelemaan. Ei jäis kun märkä läiskä!" toinen kiihtyi.

"Älä tuu meille uhoamaan!" kolmas kirkonkylän poika säesti.

Kurkistin nurkan takaa. Pertulla oli kädet nyrkissä ja posket punoittivat. Kolme poikaa piiritti häntä.

"Perttu, lähetään", kutsuin. Pojat punehtuivat minut nähdessään.

Käännyin arvokkaasti ja lähdin. Perttu juoksi minut kiinni. Pertulla oli vieläkin kädet nyrkissä ja posket punaiset ja hän katsoi jalkoihinsa. Kävelimme reippaasti ja saavutimme naapurin Annan Purmojärven tiellä. Anna ja Perttu olivat 15-vuotiaita molemmat, mutta Anna oli pitempi kuin Perttu. Hänellä oli vaaleat letit, siniset silmät ja hieno punainen kirkkohame uusinta mallia. Kävelimme niin rivakasti, että kirkkovaatteissa tuli kuuma, koska oli harvinaisen lämmin loppukesän päivä. Muutama sinnikäs hyttynen surisi, mutta ei niitä huolinut huiskia. Pistäköön jos pistää.

"Pääsit Purmojärvelle käymään", Anna hymyili iloisesti Pertulle.

"Käyn joka sunnuntai", Perttu sanoi.

"Pitkä matka eestakasin. – Kuinka vanhoja olitte, kun tulitte Kontiaisille?" Anna katsoi minua uteliaasti.

"Perttu kaksivuotias ja minä seitsemän. Äiti kantoi Perttua kerjuumatalla selässä."

"Mistä pitäjästä te olette kotoisin?"

"Jostain Puttaalta", sanoin. "En muista sieltä paljon mitään. Isä hukkui kalassa ja sen jälkeen oli köyhää."

Anna kääntyi Pertun puoleen. "Meiän isä kertoi, että Kontiaisen isäntä kehuu, että Perttu kyllä sarkansa kuokkii. Otaako taas Lappajärvelle pestin?"

Perttu oli hyvillään, mutta yritti peitellä. Hän sanoi, ettei ole vielä päättänyt.

"Palaa kotiin", ehdotin.

"Muuten kyllä, mutta kotona ei saa rahapalkkaa", Perttu sanoi.

"Onko sinulla oma koira? Käyt saman koiran kanssa metsällä", Anna kysyi.

Perttu vilkastui, kertoi, miten Peni seurasi häntä, ymmärsi puheen ja osasi antaa tassua.

"Se tietää, että Perttu tulee sunnuntaina ja vahtaa jännittyneenä tietä. Ei suostu lähtemään muualle, vaikka ruualla houkuttelisin", kerroin Annalle.

"Minne te pakenette, jos kasakat tuloo", Anna kysyi.

"Tervasaunalle", Perttu sanoi. Meillä oli uusi piilopirtti, mutta siitä ei saanut puhua edes naapureille. En tiennyt, minne piilopirtti oli rakennettu, mutta arvattavasti Kontiaisen maille Purmojärven ja Evijärven väliseen maastoon.

"Mille tervasaunalle?" Anna kysyi. Niitä oli useampia lähitienoilla.

"Sille, jossa poltettiin tervahauta viime kesänä. Tervatynnyrit vietiin Viinikaisen järven rantaan", Perttu sanoi.

"Jutellaan mukavampia", Anna sanoi ja aloitti puhetulvan, johon ei sanaa voinut väliin tukkia. Hän kertoi muutaman vuoden takaisesta markkinareissusta Pietarsaareen. Kyllästytti kuunnella Annan alituista leuhkimista, miten kalliita kankaita hänen isänsä hänelle osti. Ei niitä kankaita ollut Annan päällä näkynyt. Joko niitä ei ollut tai ne oli säästetty rippipukuun.

"Ei kasakat ole ennenkään tänne asti päässeet", keskeytin Annan puhetulvan.

"Ootteko kuulleet laulua siitä, kun Ruotsi voitti venäläiset Narvan taistelussa, vaikka venäläisiä oli paljon enemmän", Perttu kysyi ja alkoi lausua:

*Kovast' kiitetty Jumala
kunnioitettu kuulu Jesus,
pyhitetty Pyhä Henki,
ole koko kolminaisuus,
joka Karlen kaunistelit
voiton kanssa voimallisen,
siunasi sota-asehet,
kirkastit koreat kilvet,...*

Anna katsoi Perttua ihailen.

Purmojärven kylässä oli yli kymmenen pientä taloa. Lappajärveltä tullessa oikealla olivat Kontiainen, Skottari ja Matoniemi. Länsirannalla oli Försti, Purmojärven vanhin talo. Förstit olivat muuttaneet rannikolta pari sataa vuotta aiemmin. Vilja huojuu keltaisena ja karja laidunsi rantaniityillä. Anna huiskutti iloisesti ja jatkoi Matoniemeen. Kun käännyimme Pertun kanssa kotipihaan, Peni ryntäsi Pertun luo. Se hyöri hänen ympärillään, hyppi ja vinkui.

Meillä oli ulospäin lämpiävä harmaa pirtti. Talli, navetta, aitat ja liiterit reunustivat pihaa. Laakeat kivipaadet kuluivat askelten alla pirtin ja aittojen portaina. Tantereella sinnitteli piharatamoita ja pihasaunioita ja rakennusten vierillä rehottivat niittykukat ja heinät.

Perttu tuli aittaani koira tiiviisti perässään. Hän silitti ja taputti Peniä. Koira nojasi onnellisena häntä vasten ja lipaisi välillä Pertun kättä.

"Ettet vain riko selkääsi painavien tynnyreitten kanssa", kurotin leipäpussia orrelta.

"Tynnyreitä on kyllä siirretty paikasta toiseen", Perttu sanoi. "Kun vilja on puitu, isäntä aikoo piilottaa ohratynnyreitä peräniitylle siltä varalta, että viholliset tulevat."

Annoin Pertulle puolikkaan ruisleivän ja hän alkoi järsiä sitä.

"Onko emäntä antanut tarpeeksi ruokaa?" kysyin.

"Pöyässä ei kehtaa syyä, kun vahtivat joka suupalaa. Eväät piisaavat paremmin."

Mutustelin ruisleivän muruja. Säilytin hameiden sisätaskuissa leipää ja aitan orressa roikkui kolme leipäpussia. Tiesin, miltä tuntuu, kun on kuolemassa nälkään, enkä enää koskaan halunnut sitä kokea. Emäntä ymmärsi minua eikä estänyt. Jatkuvan syömisen vuoksi olin pyöreämpi kuin muut ikäiseni tytöt, ja osin sen vuoksi kylillä sanoivat minua kauniiksi. Tytössä piti olla pyöreyttä ja emännällä muotoja, että jaksoi tehdä töitä ja selvisi pienen nälänhädän yli.

"Onko Tuomas käynyt yöjalassa?" Perttu kysyi.

"Koputtelee joka lauantai", kerroin. "Mutten ole enää päästänyt aittaani."

"Älä päästäkään", Perttu sanoi.

Tuomas oli luvattu toiselle, mutten saanut häntä mielestäni, ja oli vaikea keskittyä töihin. Nostin hajamielisenä pirtin pöydälle vesisankoa ja nappoa padan ja kauhan sijaan, kun emäntä naurahti ja taputti käsivarttani. Pöydässä Perttu seurasi minua huolestuneena. Hymyilin ja vedin selkäni suoraan. Erityisesti Pertun vuoksi, mutta myös talonväen edessä halusin olla iloinen ja toimielias, tuntui miltä tahansa. Vaivoin sain nieltä ruokaa, vaikka pöydässä oli lihasoppaa ja ruisleipää, jonka päälle sai sunnuntaisin sipaista voita.

LUKU 2

Menin saunalle, kun pääsin illalla navetalta ja Perttu oli lähtenyt Lappajärvelle. Alkukesän unelmat ja nykyinen pettymys tunkivat mieleen. Koivut olivat vihreitä ja elokuun ilta lämmin, vaikka öisin oli jo viileää ja heinä aamulla kosteaa. Istuin laakealle porraskivelle ja poimin hiekasta harmaita pikkukiviä. Valutin niitä sormieni lomitse. Miksi Tuomas lupasi ottaa toisen? Oikea mies olisi pistänyt vanhemmilleen vastaan.

Istuin saunalla myös silloin, kun Kontiaisen vanhin poika Matti syntyi kaksitoista vuotta sitten. Isäntä ei malttanut lähteä äitinsä kanssa kirkkoon, vaan istui hymyillen emännän vieressä saunalla ja siveli hänen kättään. Isäntä oli ravannut koko yön saunan ja pihan väliä, pelännyt, että vaimo ja vauva eivät selviä hengissä.

Emäntä haetti minut luokseen. Vauva nukkui kapaloituna hänen kainalossaan.

"Sinusta tulee vauvan lapsenpiika ja annan sinulle lahjaksi linnun, jonka sain lapsena. Pieni mierolaistytöni", emännän silmät kostuivat. "Olet saanut lihaa luitten päälle, kun olen koko kesän juottanut sinulle kermamaitoa."

Emäntä antoi pikkuruisen linnun, joka oli taidolla vuoltu viher-tävän harmaasta kivistä. Istuin saunan porraskivellä puhtaassa pellavapaidassa, paljaat varpaat lämpimällä hiekalla ja sivelin linnun selkää. Laineet liplattivat sunnuntairauhaa. Henkäisin syvään ja lauloin äidin lempivirren, jonka sävelestä erityisesti pidin. Virsi vakuutti, että Jumala huolehtii meistä.

*Siis tabdon ain' uskaltaa
Herran pääll' vaivoissan',
Hän auttaa murbeen alta,
Ja on minun turvanan',
Sielun', ruumiin' ja henken'
Hänen baltuuns annan aina,
Hän minull' armons' lainaa,
Ett'ei vahingoits' kenkään.*

Saunaan liittyi myös pelottava muisto. Kun minut ja Perttu otettiin Kontiaisille, vanha emäntä toi meidät suoraa päätä saunalle, leikkasi keritsimillä tukkaamme, riisui vaatteet ja kengänresut ja tuikkasi ne saunan pesään. Hän kuurasi meidät yltä päältä. Sen jälkeen hän piti meitä viikon eristyksissä saunalla ennen kuin päästi tupaan muiden joukkoon. Nyt ymmärrän, että hän halusi varmistaa, ettei meillä ollut tupperkkeliä tai polttotauteja, kuten monilla kerjäläisillä, mutta pelkäsin ja häpesin. Kukaan ei selittänyt, miksi meidän piti olla yksin ja miksi tukka leikattiin niin että meistä tuli rumia. Musta savuinen sauna pelotti. Tarrauduimme Pertun kanssa toisiimme lauteen perällä ja pelkäsimme joka rasahdusta. Äiti oli juuri kuollut, lyhyistynyt tielle Purmojärven kohdalla. Ikävöin äitiä niin että rintaan sattui.

En tiedä kuka kirkolla olleista tytöistä oli luvattu Tuomakselle, ehkä yksi minun ikäisistäni, jolla oli kaksi paksua ruskeaa lettiä ja hieno kirkkohame. Tuomas ei välittänyt minusta oikeasti, koska hän suostui vanhempiensa tahtoon. Luojan lykky, että Kaisan isoäiti varoitti minua, kun Tuomas alkoi kulkea aitassani.

Saunan ovi oli raollaan ja sieltä hönki lämpöä lauantaisaunan jäljiltä. Astuin sisälle hämääseen. Seinät olivat savusta mustuneet, koivuvastat roikkuivat puunauloissa ja sangot olin illalla latonut alassuin siistiin riviin. Riisuin vaatteet ulkopenkille ja kiipesin lauteille, mutta sauna oli haalea ja päätin peseytyä järvessä.

Kahlasin matalassa vedessä kaislikon suojaan ja kyykistyin veteen. Simpukankuoret pistelivät varpaissa. Nautin hiljaisuudesta, aurinko oli laskemassa.

Kahlasin juuri takaisin ja vesi ulottui puolireiteen, kun tunsin, että joku katsoi minua tiiviisti rantapusikosta. Pelästyin, että siellä oli naapurin renki, joka viimeksi tänään kirkossa ahdisteli, ja peitin itseäni käsilläni. En osannut uida kuin käsipohjaa, joten uimalla en olisi päässyt pakoon, vaan minun olisi käynyt kuin vanhassa runossa Ainolle, joka hukkui, kun pakeni Väinämöistä järveen. Vene oli kaislikon toisella puolella. Pakenin varpaat pehmeässä mudassa venettä kohti. Kaislat raapivat ihoa. Vähän väliä vilkaisin hätäntyneenä rantaan.

Pitkä ja kookas nuori mies astui pajukosta, Tuomas. Hän tuijotti minua posket punaisena ja käveli rantaan. Tuomas penkoi vaatekasastani paidan ja ojensi sitä minulle. Kahlasin rantaan itseäni peitellen.

"Mene pois, että pääsen pukemaan", sanoin, mutta äänessäni ei ollut voimaa. Poskiani kuumotti. Otin häneltä paitani, pidin sitä edessäni ja tavoittelin muita vaatteita käsiini. Tuomas koski minua olkapäähän, siveli kaulaa, poskea ja otsaa ja suuteli. Hän siveli paljasta selkääni kuumalla kädellään ja ohjasi minua saunalle. Kun huomaamatta hän oli vienyt minut sisälle ja laittanut saunan oven säppiin. Tuomas hehkui lämpöä ja silitti tukkaani. Hänen kosketuksensa jännitti, en ollut milloinkaan ollut ilman vaatteita hänen lähellään. Tuomas oli viimeksi ollut aitassani heinäkuussa ennen kuin hänet luvattiin toiselle ja yöjalassa piti olla tiukasti vaatteet päällä, vaikka vierekkäin maattiin.

"Tykkään sinusta", hän suuteli rintojani, polvistui eteeni ja suuteli vatsaani, siveli lantion kaarta. Hänen korvalehtensä punoittivat, hän hengitti nopeasti ja suuteli minua kiihkeästi. Sydämeni hakkasi.

Kun hän kääntyi selin riisumaan vaatteitaan ja seisoin hetken yksin, tajusin, mitä oli tapahtumassa. Kaappasin paidan lattialta,

vedin salvan auki vapisevin käsin ja ryntäsin ulos. Kahmaisoin vaatepinon ja kengät penkiltä ja ryntäsin pajukkoon pukemaan sydän jyskyttäen.

Tuomas tuli mitään häpeämättä alasti ovelle ja etsi minua katseellaan. Samassa emäntä tuli rantaan ja nauliintui paikoilleen, kun näki Tuomaksen. Mies livahhti saunaan ja veti oven perässään kiinni.

Emäntä pyysi minut kamariin ja kysyi vaivautuneena, katse tuoliin kiinnitettynä, olenko ollut Tuomaksen kanssa sillä tavoin. Pudistin päätäni, mutta poskia alkoi kuumottaa. Emäntä sanoi, että Tuomas on ison talon nuori isäntä, joka menee vihille ison talon tyttären kanssa.

Hameen helmat kastuivat kosteassa ruohossa, kun astuin myöhään illalla aittaani tupa-askareitten jälkeen lyhtyä heilutellen. Väistelin orsilla roikkuvia kapioida, riisuuduin ja käperryin paitasillani vällyjen alle kylmään sänkyyn. Sydänalaa puristi. Tuomas oli huvikseen minua piirittänyt, eikä minun kohtaloni merkinnyt hänelle mitään. Olin sen aavistanut, mutten ollut halunnut uskoa. Kyyneleet valuivat poskille.

Aitan oveen tuli hiljainen koputus, ja toinen, ja kolmas. Joku liikkui seinän viertä ja tuli sängyn kohdalle.

"Avaa ovi", Tuomas kuiskasi seinähirren toisella puolen. Vedin peiton pääni yli.

Kova koputus aitan oveen, terävä, erilainen kuin äsken.

"Nyt on piikalikan sulhanen oven takana", renki kailotti aitan ovella. Sama, joka kirkossa hiplasi röijyn hihaa.

"Liisan luo ei renkipojilla ole asiaa!" Tuomas sanoi.

"Ei kaikki piiat sinulle kuulu!" renki vastusti.

Rusahdus. Joku kaatui. Toivottavasti eivät ota puukkoja esiin. Pertun koira alkoi haukkua. Kähinä jatkui, kunnes isäntä tuli paikalle.

"Kummallakaan teistä ei ole asiaa meiän kartanolle tähän aikaan

illasta", isäntä sanoi painokkaasti.

Isäntä rauhoitteli koiraa ja miesten askelten äänet loittonivat. Sivelin sormillani sileitä piilukirveen veistojälkiä seinähirsissä. Jos Tuomas sittenkin haluaa minun kanssani vihille. Enhän minä mikään piika ole, lähes omana tyttärenä on täällä kohdeltu. Jos pilasin kaikki, kun en päästänyt häntä aittaani. Mutta tytöille sattui huonoja kohtaloita. Yksi oli upseerin talossa piikomassa ja häntä pidettiin hyvässä arvossa, oli ahkera ja oppivainen. Kuitenkin lankesi tai maattiin väkisin. Upseeri nautti hänet sivukylän mökkiin ennen lapsen syntymää, antoi lampaista, lehmän ja muita lahjuksia mökin pojalle. Tyttö kuoli synnytykseen ja vauva neljä kuukautta sen perästä.

Kaisan isoäiti useasti opasti minua ja Kaisaa, että tytön pitää varoa. Jos neitsyys menee, kaikki on menetetty. Pidin Tuomakselta ja halusin kaikesta huolimatta ajatella, että hän rakastaa minua ja on valmis mihin tahansa minun vuokseni. Ei kai hän muuten olisi kiertänyt ympärilläni koko kesää ja käynyt joka lauantai, vaikken edes päästänyt häntä aittaani.

Tuomaksen kihlajuhlat olivat syyskuun lopussa ja viikko sen jälkeen kirkossa oli kuulutukset. Jos sen olisin tiennyt, en olisi mennyt sinä pyhänä kirkkoon.

"Nuorella parilla on kiire vihille," yksi kirkonkylän emännistä sanoi.

"Ei sitä enää pysty vaatteilla peittämään," toinen täydensi.

Kylillä juorutaan, jos joku menee pikaisesti naimisiin, ajattelin, vaikkei huhuissa olisi perää. Morsian oli se ruskeatukkainen tyttö, kuten olin arvannut. Hän niiaili ujona, kun emännät tervehtivät. Katsoin tytön esiliinan vyönauhaa: vatsa oli pyöristynyt. Hän oli raskaana! Pettymys valahti ylleni, mutta pidin ilmeeni peruslukemilla kirkkoväen joukossa.

Tuomas seisoi kirkonkylän isäntien ringissä. Nuoria asekuntoisia miehiä ei ollut jäljellä kuin muutama ison talon poika ja talojen

isännät. Muut oli viety väkeen tai he olivat liittyneet sisseihin. Harmaatukkainen isäntä taputti hymyillen Tuomasta olalle. Miehet virnuilivat ja kiusoittelivat sulhasta, naurunremahdus.

Nostin pääni pystyyn ja vedin selän suoraksi. Kävelin miesten ringin ohi kirkkoon.

"Kasakat palasivat Hämeestä Pohjanmaalle", Tuomaksen isä puhui kiihkeästi, äänessä kuului pelko.

"Sissit valmistautuvat taisteluun. Malttaako Tuomas lähteä nuorikon vierestä sotimaan?" Kustaan Heikki vinoili, mutta isännät eivät yhtyneet pilaan.

"Tuomas ei lähe sotimaan. Pertun laitan sissijoukkoon meidän talon puolesta", Tuomaksen isä sanoi.

Hätkähdin. Hän aikoo käskä Pertun sissijoukkoon, vaikka Perttu on viidentoista ja pienikokoinen. Käskee rippikoululaisen Tuomaksen sijaan, vaikka Tuomas on pitkä aikuinen mies. Minua korpesi niin että oli vaikea pysyä vaiti. Päätin puhua Pertulle. Pertun pitää palata kotiin ja piileskellä metsissä. Minä hommaan hänelle ruoat.

Tuomaksen seuraavia kuulutuksia en mennyt kirkkoon kuuntelemaan, vaan jäin kotimieheksi. Kihlatun vatsa oli kuulemma sen kokoinen, että Tuomas oli kulkenut hänen luonaan samaan aikaan kuin minun aitassani. Jos olisin saunarannassa langennut ja synnyttänyt hänelle lapsen, olisin joutunut kirkon häpeäpenkkiin ja minut olisi piiskattu käräjillä. Minut olisi kirkotettu koko seurakunnan edessä jumalanpalveluksen jälkeen. Eikä yksikään kunnan mies olisi minua sen jälkeen emännäkseen huolinut. Hampaani kirskahdivat, niska jäykistyi ja kynnet puristuivat kämmeniin, kun ajattelin, miten raukkamainen Tuomas oli ollut minua kohtaan ja miten paha Tuomaksen isä oli, kun käski keskenkasvuisen sissijoukkoon Tuomaksen sijasta.

LUKU 3

Elonkorjuun ja syysteurastusten jälkeen aitat olivat täynnä ruokia. Lokakuun lopulla leivoimme ruisleipää. Pirtin pöytä oli pesty ja jauhotettu. Siinä emäntä pyöritti taikinapalloja, taputteli ne ohueksi, iski keskelle reiän lehmänsarvella ja pisteli leivät. Työnsin otsa hiessä leipälapiolla leipiä kuumaan uuniin ja uunista pois. Emäntä leipoi pikkulapsille omat pienet leipäset. Maija ja Jaakko pitivät lämpimiä leipiä käsissään ja jysivät niitä onnellisina, seitsemänvuotias Maija siististi yhdestä kulmasta mutta viisivuotias Jaakko sieltä täältä eri puolilta. Hän tarkisti, oliko toisessa päässä vielä parempaa.

Kaisa juoksi lämpimäisleivät naapuritaloihin, ja kaikille sinä päivänä taloon poikenneille annettiin lämmin leipä mukaan. Ladoin leivät leipähäkkiin jäähtymään. Siirsin ne myöhään illalla tuvan orsille kuivumaan, kun olin saanut siivottua tuvan. Talonväki oli siinä vaiheessa ollut pitkään unten mailla.

Kun kävelin lyhty kädessä pihan poikki aittaani, puolikuu loi talon viereisestä petäjästä pitkän varjon ja Otava välkkyi pohjoistaivaalla. Koivuissa roikkui muutama keltainen lehti, mutta suurin osa lehdistä oli tippunut maahan. Aitassa riisuin paitasilleni, mutta jätin villahuivin päähäni, ja sukelsin kahden vällyn alle hytisemään. Lämmitin paljaita jalkoja käsilläni. Mietin, käynkö huutamassa Penin aittaani minua lämmittämään, mutten raatsinut nousta kylmälle lattialle. Päätin siirtyä pyhän jälkeen tupaan nukkumaan. Kesti kauan ennen kuin makuusija lämpeni ja pystyin nukahtamaan.

Aamulla heräsin pahasti kesken unen. Uni oli pahin painajaiseni, joka toistui, kun minua ahdisti.

Seison keskellä kirkonpihaa ja kummastelen, miksi juhlapukuiset emännät seisovat ringissä ympärilläni ja tuijottavat, kunnes tajuan, että päälläni on rikkiäinen paita ja jaloissani on tallukanresut. Minulla ei ole huivia päässä, eikä tukka ole siististi leteillä, vaan likainen ja takussa. Tuomaksen äiti bienossa kirkkopuvussaan tuijottaa pabeksuvasti ja Kontiaisen emäntä kääntää bienovaraisesti päänsä sivuun. Häpeän, kurkkuani kuristaa ja vapisen. Kahden emännän välistä aukeaa reitti, ja heidän takanaan nau-ravat miehet väistävät, kun sääntään pakoon.

Häpeä kuumotti edelleen laikkuina poskilla. Samanlaista riepu-painajaista olin nähnyt aiemminkin, mutta yleensä väkijoukosta ei tunnistanut kasvoja, enkä ennen ollut päässyt pakenemaan piinaavasta tilanteesta. Emäntä sanoi kerran, että painajaiseni täytyi juontua kerjuumatkan kokemuksista, vaikken muista kerjuumatkasta juuri mitään.

"Liisa, herää!" Kaisa rynkytti aittani ovea. "Kasakat tuloo!" Hän yritti vetää aitan ovea auki, mutta salvat ottivat kiinni.

Pelästyin ja ponkaisin ylös. Lattialankut olivat jääkylmät. Haparoin pimeässä ovelle, aukaisin salvat ja pistin kädet puus-kaan kylmästä täristen.

"Kukko ei ole vielä kiekunut", leukani löivät loukkua niin että ääni tärisi.

"Kasakat tuloo", Kaisa toisti. "Isä käski, että sinun pitää tänään yksin lypsää, sitten laittaa lehmät lähtökuntoon ja ajaa ne metsään."

"Viime kesän tervasaunalla on puro, missä on lehmille vettä", vedin hameen orrelta ja vedin sitä hytisten päälle. "Siellä on lato, jonne kokosimme suoheiniä kesällä. Lehmät kannattaa hoitaa siellä", suunnittelin käytännön toimia, enkä puoliuudessa käsittänyt vaaraa.

"Tule perässä tupaani", Kaisa halasi minua ja juoksi pihan poikki metsähousuissa, jotka hänen isoäitinsä oli ommellut hänelle joululahjaksi. Housut olivat kätevät metsässä. Pitkä hame oli

lehmienkin kanssa haitaksi, helmat sotkeentuivat lantaläjiin. Olin monesti siunannut, kuka pitkän hameen oli naisille riesaksi kehittänyt. Varmasti joku, joka ei itse ollut tehnyt ulkotöitä hame päällä. Joku mies.

Tuvassa emäntä pakkasi kuparikattiloita kädet vapisten ja Kaisa tunki lampaan nahoista kursittua rekiwällyä säkkiin. Pujottauduin pöydän ääreen ja leikkasin puukollani pehmeästä leivästä palan. Tuoreen leivän tuoksu helpotti oloa ja häpeän tunne alkoi väistyä.

"Ruokaa riittää, siitä Jumalalle tuhannen kiitos", sanoin itsekseni. Syödessäni silitin arkihamettani. Kangas oli taidokkaasti kudottu, vaikka itse sanonkin, ja siinä oli muutama flammuraita, mikä todisti, että olin taitava värjäämään lankoja ja kutomaan. Meillä ei luojan kiitos käytetty likaisia riepuja edes navettatöissä.

Emäntä kääntyi. "Ota leivinuunista lihapata ja syö siitä niin paljon kuin jaksat. Pakomatalla voi mennä pari päivää tai jopa viikkoja. Pakkaa konttisi täyteen evästä."

Emännän puhe havahdutti minut todellisuuteen. Pelko hiipi selkäpiihin ja syrjäytti hetkessä unen maailman. Nousin penkistä vikkelaisti ja menin puolijuoksua leivinuunille, josta nostin tuoksuva lihapadan pöydälle. Hain puulusikkani seinätelineestä.

Syötyäni nousin penkille ja nostin katossa olevaa riukua, joka oli täynnä reikäleipiä. Olin asetellut ne tarkasti tasaisin välein kuivumaan, vaikka kurottaminen särki niskoja ja kädet olivat muutenkin väsyneet raskaan leivontaurakan jälkeen. Turhaan olin tehnyt tarkkaa työtä. Valutin ison säkin täyteen leipiä emäntää varten ja ladin tuohikonttini puolilleen. Emäntä irrotti vyöstään ruoka-aitan avaimen ja ojensi sen minulle. Nostin kontin selkääni ja menin aittaan. Mennessäni päätin varata ruokaa myös Pertulle. Toivoin, että Perttu tulee tänne vihollisia pakoon, eikä lähde Tuomaksen väen kanssa piilopirtille tai pakomatalle. Sissiksi lähteminen olisi pahin vaihtoehto. Käärin ison leipäjuuston sahanpurujen seasta pellavakankaaseen ja nostin palvilihoja tiinuista tuohirasioihin. Tungin konttiin kauran- ja ohranjyväpusseja

sen verran kuin niitä vielä mahtui. Kaadoin suolaa tuohiastiaan ja nostin nurkasta olalleni piimäileilin. Tuohikontti painoi. En jaksanut nostaa sitä suoraan hartioilleni vaan jouduin vetämään sen kaksin käsin tynnyrin päälle, josta pujottelin sen vaivalloisesti selkääni. Päätin käydä viemässä eväät etukäteen tervasaunalle, koska lehmät kulkivat hitaasti. Kiedoin mennessäni aitasta vaatteet nyytteihin. Tungin kahdet painavat vällyt säkkiin valmiiksi ovensuuhun odottamaan.

Tervanpolttoaukion viereen rakennetulle savupirtille oli neli-sen virstaa. Sinne vei kylältä leveä hevosten polkema kärrytie, koska siellä oli pidetty monet talkoot. Hauta poltettiin ennen juhannusta. Kun pääsin metsän suojaan loppusyksyn hämärässä, pelko hellitti. Minulla oli ruokaa ja vaatenyytit ja kohta hakisin vällyt, joten kaikki tarpeellinen oli mukana, vaikka pakoilu kestäisi pitkään. Kun vain Perttu tulisi nopeasti tänne.

Puuvaja ja savupirtti olivat saman tuohikaton alla. Puuvajan oikeassa seinässä oli ovi savupirttiin, joten puuvaja toimi porstuana. Rakennuksen vasemmalla puolella oli lato ja sen takana puro. Savupirtissä ei ollut ketään. Sisällä oli kylmä. Laskin tuohikontin selästäni pöydälle ja hieroin hartioitani, joihin oli painunut jäljet. Hain puuvajasta koivuhalkoja ja sytytin tulet kivistä ladottuun savu-uuniin, joka oli oven vasemmalla puolella. Pirtti ehtisi lämmitä sillä aikaa, kun hakisin lehmät. Menin ulos ja jätin pirtin savustumaan. Järjestin latoon tilaa lehmiä varten. Lato oli puoliksi täynnä heinää, joten tungin heiniä oikealle ja hankosin loput heinät vasemmalta puolelta kasan päälle.

Mietin, mitä Tuomas tekee, jos viholliset tulevat. Tulin siihen tulokseen, että hän pakenee piilopirtille äitinsä passattavaksi, koska vanhemmat eivät raatsi kultapojua sissijoukkoihin laskea. Tuomas ei koskaan sanonut, että olin ainoa, jota hän riiasi, mutta olin pitänyt sitä itsestään selvänä. Hän kävi aitassani joka lauantai helluntaista lähtien ja viipyi koko yön. Missä välissä hän ehti tehdä toiselle tytölle lapsen. Tuomas ei puhunut vihille menosta,

ylipäättään hän ei paljon jutellut, mutta vakiintuneena suhteena tätä Purmojärvellä pidettiin. Vieraan kylän pojilla ei yleensä ollut tulemista Purmojärven aitoille. Tuomaksen isää kutsuttiin Lappajärven keisariksi. Hän oli pahapäinen ja omavaltainen, eikä kukaan halunnut joutua riitoihin hänen kanssaan. Tuomas vihittiin kuulemma pappilassa viikko sitten. Kun tätä mietin, sydänalasta pisti niin että otin hankoon ison kasan heinää ja hakkasin sitä vimmoissani heinäkasaan. Osa heinistä lenteli ympäriinsä.

Riensin takaisin pirttiin. Uuni savutti niin että silmiä kirveli, joten kyykistyin matalaksi ja ladin tulipesän nopeasti täyteen halkoja. Tuohikontin raahasin kaksin käsin tuvan nurkkaan vesisäavin taakse. Tänne pakenee varmaan muitakin ja tällainen määrä ruokaa olisi köyhälle aarre.

Palasin kotiin. Toivottavasti tämä oli väärä hälytys niin kuin kahdesti viime keväänä, kun juoksimme metsään ja jätimme kaiken silleen, paitsi emäntä piilotti häthätää kuparikattilat. Kattiloiden hinnalla olisi voinut ostaa keskikokoisen talon. Isännällä oli oma kätkönsä, jonne hän piilotti kuparitaalerit ja hopealusikat. Taalerit olivat niin painavia, ettei niitä voinut kuljettaa mukana. Toisen pakomatkan aikana talossa kävi varkaita, ja he olivat vieneet mennessään mitä pystyivät kantamaan. Isäntä oli vihainen. Hän vannoi, ettei jätä mitään varastettavaa jälkeensä, jos vielä joudumme pakenemaan. Eiköhän tämä ole turha pakomatka. Ei kahta kolmannetta kuten sanotaan. Mutta mennään metsään, kun kerran käsketään.

Paimensin lehmät ja vasikat navetasta. Ne innostuivat, kun pääsivät ulos, vaikka oli kylmä syksyinen ilma. Ensimmäisenä juoksi Punakylki kello kaulassa. Kävin hyvästelemässä emännän, joka hosui tupaa lähtökuntoon. Huusin hyvästit Kaisalle, joka pakkasi rannassa venettä pikkulasten kanssa, mutta hän ei kuullut huutoani. En lähtenyt rantaan, lehmät odottivat jo portilla.

"Piä hyvää huolta itsestä ja itikoista. Jumalan haltuun", isäntä taputti minua olkapäähän. Hän pakkasi tavaraa heinäkärriihin.

Hain vällyt aitastani. Punakyljen kello kilkatti edellä ja muut lehmät löntystivät perässä, kun menimme tervasaunalle. Vasikat kirmasivat ympärillä, erityisesti niistä isompi, Tähti, Punakyljen vasikka. Oli tulossa kylmä yö, oli jo lokakuun loppu. Kulkiesani mietin, että minun pitää rakentaa este heinien ja lehmien välille, että saan lehmät yöksi latoon. Toivoin, että Perttu olisi ollut mukana, koska esteen rakentaminen sujuisi nopeammin kahdestaan.

Annoin lehmille heiniä ja vein ne purolle juomaan, minkä jälkeen hain lypsyjakkaran. Vedin rytmikkäästi utareista maitoa tuohisankoon ja lauloin, kun naapurin Anna käveli paikalle vaatennyit molemmissa käsissä ja kontti selässä. Hän huusi aukion laidalta iloisen tervehdyksen.

"Meiän lehmät ajetaan niittylatoon", Anna kertoi. "Isä lähetti minut tänne varaamaan meille sijaa ja lähti piilottamaan rahoja. Meillä on uusia kolikoita ja kuparitaalereita, hopealusikoita, kalliita hamekankaita ja kaksi oikeaa hopeanappia. Kellään ei ole yhtä hienoa hopealusikkaa kuin meillä. Isä sanoi, että minä saan sen."

LUKU 4

Peni ryntäsi paikalle ja louskutti Annaa. Pian Perttu juoksi aukiolle ja sydämeni hypähti ilosta. Pertulla oli reppu ja pyssy selässä, ruutisarvi roikkui kaulanyörissä. Hän nosti kättään tervehdykseksi Annalle, joka oli yhtä hymyä, kun näki Pertun. Olin niin huojentunut, kun Perttu tuli, että nousin lypsyjakkaralta ja rutistin häntä, vaikka hän väisteli vaivautuneena. Hän ei halunnut halauksia muiden nähden.

"Lähettilävät sissijoukkoon, mutta tulin hyvästelemään", Perttu sanoi. "Isäntä kertoi, että olet täällä."

"Et saa liittyä sisseihin", sanoin.

Perttu ei vastannut, mikä oli huono merkki. Yleensä hän silloin oli tehnyt päätöksensä, eikä sitä helpolla pyörtänyt.

"Et saa jättää minua vihollisten armoille", kiristin.

Perttu ei vastannut, vaan vaihtoi puheenaihetta.

"Tervasaunalla ei ole turvallista", hän tarkasteli ympäröivää maastoa. "Viholliset löytävät tänne eläinten lantakasojen perässä, eikä hakkuuaukealla pysty piiloutumaan. Vien teiät yhdelle turvemajalle, ennen kuin lähen eteenpäin."

Niinpä, Perttu oli päättänyt liittyä sisseihin. Päätin järjestää asian myöhemmin, nyt piti pelata aikaa. Nousin lypsypallilta, oikaisin selkäni ja osoitin maitosankoa Pertulle.

"Ota tuosta."

Perttu kaivoi puisen juoma-astian repustaan ja kaatoi siihen sangosta maitoa, joi, täytti uudelleen useamman kerran ja pyyhki lopuksi maitoviikset kädenselkään.

"Otapa sinäkin", tarjosin Annalle.

"En välitä juuri lypsetystä", hän sanoi.

Pirtin räppänöistä tuli savua solkenaan.

"Olet sytyttänyt tulet", Perttu huolestui. "Kohta pimenee, mutta savun haju ohjaa viholliset tänne."

Hän juoksi pirttiin sammuttamaan valkean ja loukutti sen jälkeen köhien ovea, että sai savua ulos.

"Ei viholliset tule tälläkään kertaa", sanoin Pertulle, kun hän palasi lehmien luo. "Purmojärvellä on köyhiä taloja."

"Viholliset eivät viime kerralla päässeet läpi, koska sissit voittivat taistelut Pietarsaaren tiellä. Mutta Lappajärvelle tuli tieto, että vihollisia on nyt liian paljon", Perttu sanoi. "Ruuti, kuulat ja nuolet loppuvat sisseiltä kesken. Kaikkien pitää paeta metsiin."

"En voi lähteä erämaahan, minun pitää hoitaa lehmät."

"Ota parhaat lehmät mukaan", Perttu sanoi.

Perttu nikkaroi latoon väliaikaisen karsinan Annan iloisen puheensorinan säästyksellä. Vein lehmät puroille juomaan ja ajoin ne sen jälkeen latoon. Hirsien raoista veti, mutta lehmät olivat suojassa pedoilta ja sateelta ja lämmittivät toisiaan. Nostin sankoihin vettä purosta ja kannoin niille, ennen kuin pänkkäsin ladon oven ulkoa kiinni.

"Itikat joutuu ensi hätään pitämään täällä, mutta sinun pitää yöpyä kauempana", Perttu sanoi.

Peni haukkui kodin suuntaan ja höristi korviaan. Perttu kyykistyi sen viereen ja piti kuonosta kiinni, ettei se haukkuisi. Perttu kurotti pyssyn käteensä.

"Lähetään saman tien kauemmas metsään. Kohta pimenee. Turvemajaa pitää ennen yötä paikata, se on vanha ja rapistunut", hän sanoi.

"Älkää menkö!" Anna pelästyi. "Jääkää tänne siksi aikaa, että vanhempani tulevat. En uskalla olla yksin!"

Kysyin Pertulta, mitä mieltä hän on. Hän ei vastannut, vaan

lähti kiertämään pihaa koira perässään. Kärkytien päässä hän pysähtyi kuuntelemaan ja nosti pyssyn ampuma-asentoon.

"Kai meidän täytyy viettää tämä yö täällä", Perttu sanoi pala- tessaan. Hän jäi vartioon, kun minä ja Anna menimme pirttiin lepäämään. Anna vuoroin juorusi kyläläisten asioita ja vuoroin itki ja pelkäsi vanhempiensa puolesta. Hän puristi minua lavez- rilla kädestä, enkä pystynyt nukkumaan. Kun Anna aamuyöllä nukahti, irrotin hänen kätensä, vedin takin päälleni ja sidoin valkoisen huivini päälle mustan villahuivin. Menin vuorostani vartioon ja päästin Pertun lepäämään. Hän käski koiran jäädä minun kanssani ulos, mutta koira ei ollut samaa mieltä. Peni vinkui sinnikkäästi tervasaunan ovella, eikä uskonut kieltojani, joten päästin sen sisälle.

Ulkona oli pimeää. Perttu ei ollut sytyttänyt nuotiota, vaikka oli varmaan ollut kylmissään. Lehmät ääntelivät ja liikuskelivat ladossa, ja menin taputtelemaan niiden lämpöisiä kylkiä. Yht- äkkiä kodin suunnasta kuului huutoja, miesten komentoja ja kirkaisu. Taivaalle kajasti tulenkajo, joka laajeni. Kuului rätinää ja hevosten korskuntaa. Sydän hypähti kurkkuun ja jähmetyin paikalleni. "Tunteet ovat vaarallisia", mielen syvyyksistä nousi. Olin lapsena kerjuulla oppinut, että tunteet pitää työntää pois, muuten ei selviydy. Hengitin syvään ja vähitellen toimintakykyni palasi. Ryntäsin pirttiin.

"Meidän täytyy paeta aamulypsyn jälkeen!" huusin, mutta pirtissä ei syntynyt liikettä. Sytytin päreen uunin hiilloksessa ja kiipesin laverille. Perttu nukkui sikeästi. Koira vilkaisi minua epäluuloi- sesti ja painautui Pertun kylkeen. Anna nukkui laverin toisessa reunassa. Pirtissä oli lämmintä ja uneliasta, mutta sydämeni hakkasi, enkä kyennyt rauhoittumaan. Päätin herättää Pertun vasta, kun kaikki on lähtövalmista. Hän oli väsyneenä ärtynyt ja kiukkuinen, ja lisäksi hän tarvitsi kaikki voimansa aamulla. Kokosin kontit ja nyytit ovensuuhun ja menin latoon.

Tähti tuli luo, kun avasin oven, ja puski päätään kainalooni.

Lyysin lehmät ennen aamun sarastusta. Punakylki lypsi vielä hyvin, mutta kolmelta lehmältä herui vain tilkka. Onneksi kaikki ehtyivät talveksi, eikä tarvinnut herätä niitä lypsämään. Ilmassa oli savun katkua.

Kun Anna heräsi, kysyin, lähteekö hän meidän kanssamme turvemajalle. Asiaa pitkään ja vuolaasti ääneen pohdittuaan hän päätti lähteä mukaan. Hän halusi jättää vanhemmilleen tiedon, minne hän on mennyt. Kun kielsin häntä jättämästä viestejä tervasaunalle, hän käänsi loukkaantuneena selkensä. Vein lehmät purolle juomaan ennen lähtöä, ja suljin ne latoon. Kun kaikki oli valmista, herätin Pertun.

"Palaako jossain?" Perttu haisteli ilmaa silmät unisena. Ihmiskorvalla ei erottanut ääniä kylän suunnasta, mutta Peni oli levoton ja haukahteli vaimeasti.

"Paras lähteä saman tien, jos jaksat ilman ruokaa", sanoin.

"Lähetään menemään", hän ponkaisi istumaan.

Perttu käveli rivakasti edellä hakkuuaukean viertä metsään. Koira kulki tiiviisti Pertun jaloissa niin että lapikas osui silloin tällöin koiraa kuonoon, mutta se ei välittänyt. Peni halusi seurata tärkeintä ihmistään niin lähellä kuin mahdollista. Anna puhui tauotta kylän juoruja. Hän innostui pohtimaan, miksi eräs emäntä toiselta kylältä kuoli yllättäen nuorella iällä, vaikkei hänellä tiettävästi ollut tautia, eikä hän kuollut synnytykseen eikä lapsivuoteeseen.

"Sanovat että isäntä tappoi vaimonsa. Sehän riias piikaansa, kaikki sen tiesi. Eikä niillä mitään häpyä ollut, missä ja milloin vain tekivät mitä tekivät. Ja isäntä nai piikansa, kun emäntä kuoli."

"Oletko vaiti", Perttu pyysi. "Puheesi kuuluu kauas."

"Metsä on loppusyksyllä hiljainen", selitin Annalle ystävällisesti. Anna vaikenä, mutta puristi huuliaan loukkaantuneena yhteen.

Astuimme kivien ja kallioiden päälle, kun mahdollista. Varoimme jäkäliä, että jälkiämme olisi vaikea seurata. Purojen yli kahlasimme

ja nousimme vastapuolelle kauempana, vaikka saappaat kastuivat. Pertun uudet lapikkaat pitivät paremmin vettä kuin minun saappaani, jotka suutari oli tehnyt vanhoihin varsiin. Perttu johdatti meidät kylien väliseen metsään. Kalliokielekkeen suojaan oli ohuista puunrungoista ja oksista kyhätty turpeilla katettu maja, jonka toinen sivu oli romahtanut.

"Nyt otetaan leipää ja juustoa!" sanoin. "Juustot pitää käyttää ensin, ne säilyvät huonommin kuin palviliha."

Turvemajan edessä oli neljä laakeaa lohkaretta, joista kaksi oli reunan sammaleista päätellen ollut paikalla ennestään ja kaksi oli raahattu läheltä. Ojensin Pertulle pienen lampaannahan palan ja laitoin omalle istumakivelleni samanlaisen nahkapuoli kiveä vasten. Perttu istui ja asetti pyssyn ja repun kiveä vasten.

"Anna minullekin lampaannahka", Anna seisoi jäykkänä paikallaan ja puristi huuliaan yhteen.

"Näitä on vain kaksi", sanoin.

Perttu nousi ja ojensi omansa Annalle. Söimme hiljaisuuden vallitessa.

"Yöllä kuului kylältä ääniä. En herättänyt teitä, mutta sen vuoksi lähimme heti aamusta", kerroin.

"Mistä savu tuli?" Perttu kysyi.

"Viholliset ovat varmaan kylässä. Joku rakennus siellä paloi. Metsäpalo olisi jatkunut pitempään", sanoin hiljaa.

"Eihän minun kotiani ole poltettu", Anna pomppasi pystyyn.

"Viholliset ovat polttaneet jonkin ulkorakennuksen", arvelin. "Eivät he polta asuinrakennuksia. Hekin tarvitsevat yösiaa. Jospa sauna paloi lämmitettäessä."

Perttu katsoi minua pitkään, muttei sanonut mitään. Muistin kuulleen, että Kyrönjoen pitäjissä viholliset polttivat paljon päärakennuksia ja nielaisin.

"Korjaan turvemajan seiniä ja lisään tukipuita", Perttu sanoi.

Lähdin hakemaan sammalia ja jäkäliä seinien tiivistämiseen ja pyysin Annan avuksi. Anna kertoi yksityiskohtaisesti

marjareissuistaan ja missä päin hän oli käynyt mustikassa ja missä lakassa ja missä oli paras puolukkapaikka. Tunsin kaikki ympäristön marjapaikat ja tiesin eri talojen omat paikat, tietenkin, mutten viitsinyt keskeyttää häntä. Puhukoon, jos se helpottaa. Huoli väänsi minuakin, pelkäsin kotiväen puolesta.

Turvemaja oli pieni, ja teki tiukkaa mahtua siihen kolmistaan. Katkoin havuja pohjaksi ja levitin niiden päälle vällyn. Toisen vällyn jätin peitoksi. Istuimme kivillä ja söimme pehmeää leipää, jota oli helppo syödä nopeasti paljon, erityisesti, kun siihen sai sipaista voita. Toista oli monta kuukautta kuivuneen ruisleivän kanssa, jota joutui hampaat hellinä jyystämään tai murustamaan leipähöylällä ja pitämään pitkään suussa, että leipä pehmenisi.

"Lähen iltalypsylle. Teiän pitää pysyä visusti täällä, jos minua ei kuulu takaisin. Ette saa lähteä minua etsimään."

"Äiti ja isä ovat varmaan tulleet tervasaunalle", Anna sanoi.

"Viholliset ovat kylässä. On vaarallista mennä lehmiä hoitamaan", Perttu sanoi. "Käyn yksin tervasaunalla, päästän lehmät metsään ja jätän ladon oven auki, että ne pääsevät syömään heinää. Lehmät saavat selvitä ilman lypsyjä, kunnes viholliset ovat lähteneet."

"Punakylki sairastuu", sanoin, "ja entä jos tulee karhuja tai susilauma?"

Perttu söi kokonaisen ruisleivän ja ison palan savustettua lampaanreittä ja hörppäsi piimää päälle. Hän oli selvästi ollut nälissään palveluspaikassa. Anna nokki juustoa, muttei juuri muuta syönyt.

"On liian vaarallista mennä hoitamaan lehmiä", Perttu sanoi uudelleen.

Mietin hetken, mutta annoin periksi, koska minua pelotti kirkaisu, josta en ollut Pertulle kertonut. Pelkäsin, että kylässä tapahtuu yhtä hirveitä asioita kuin Kyrönjoella viime keväänä. Viholliset raikasivat ja tappoivat, ryöstivät ja polttivat, ja raas-toivat lapset ja nuoret mukaansa.

Perttu raahasi metsästä puunrungon ja teki rakovalkean turve-
majan eteen. Asetuimme pitkäksemme havuille. Anna makasi
kyljellään ja kohottautui kyynärpäänsä varaan, että näki Pertun,
ja jutteli hänelle minun ylitseni. Anna kertoi Pertulle metsästyks-
sestä. Perttu kuunteli hajamielisenä eikä vastaillut. Jotain hän
pohti, mutten voinut Annan läsnä ollessa tiukata, mitä Perttu
suunnitteli. Pelkäsin, että hän lähtee sissejä etsimään.

"Pelottaa, miten vanhemmilleni on käynyt", Anna laskeutui
makuulle ja puristi kättäni. Minuakin pelotti kotiväen puolesta,
mutta mieleeni nousivat myös Tuomaksen kasvot, vaikken olisi
halunnut ajatella häntä. Olin helluntaista asti haaveillut hänestä
ja, täytyy myöntää, siitä asemasta, jonka hänen emäntänään
olisin saanut kirkonpenkissä. Ison talon emäntänä olisin pystynyt
auttamaan Perttua.

Veisasimme Annan kanssa 'Sun haltuus rakas isäni'. Anna lauloi
lujaa, mutta hänen kanssaan laulaessa oli vaikea pysyä oikeassa
sävelessä. Perttu ei yhtynyt virteen, hänellä oli äänenmurros.
Rukoukseen hän yhtyi.

*Isä meidän, joka olet taivaissa.
Pyhitetty olkoon sinun nimes.
Läbestyköön sinun valtakuntas.
Tapahdukoon sinun tahtos,
niin maassa kuin taivaassa.
Anna meille tänä päivänä
meidän jokapäiväinen leipämme. . .*

Koira asettui Pertun jalkojen päälle kuono kohti oviaukkoa. Se
käänteli korviaan, murisi vaimeasti, vinkaisi ja perääntyi vapisten
majan takanurkkaan Pertun pään taakse.

"Mikä siellä on", Perttu taputti koiraansa.

"Sammutanko tulet", huolestuin.

"Ei kasakat tänne asti tule", Perttu nousi istumaan ja konttasi oviaukolle. Nousin istumaan ja kurkin Pertun yli metsään. Puiden välissä välkähti silmäpari.

"Susi", Perttu sanoi, kurotti aseensa kätteensä ja latasi ruutia pyssyyn. Nousin hänen viereensä.

"Taivas on pilvessä. Kohta ripsii vettä", sanoin.

Perttu nojasi oviaukkoon. Olin uuvuksissa. Palasin vällyille ja nukahdin rakovalkean rätinään, vaikka olisin halunnut valvoa Pertun seurana.